

Biodízel

A gyakorlat célja

Az átészteresítési reakciók bemutatása a biodízelgyártás példáján.

Bevezető¹

Legalább három módja van annak, ahogyan növényi és állati eredetű zsiradékokat dízel-motorok meghajtására használhatunk. Mindhárom módszer alkalmazható friss és használt zsiradékkal is.

- Használhatjuk a zsiradékot módosítás nélkül – a továbbiakban az angol *straight vegetable oil* (módosítatlan növényi olaj) név után az SVO rövidítést használjuk.
- Keverhetjük kerozinnal, benzinnel vagy biodízel üzemanyaggal.
- Átalakíthatjuk biodízellé.

A biodízel zsírsavak metil- vagy etilésztere. A biodízel tisztább, mint az SVO, bármilyen dízel-üzemű motorhoz használható, a motor átalakítása nélkül, ráadásul a hideg időben mutatott tulajdonságai jobbak. Az SVO-val ellentétben a biodízelt hosszú ideje tesztelik, használják a világ számos országában.

A biodízel tiszta, biztonságos, használatra kész alternatív üzemanyag, az SVO üzemanyagrendszer jó része azonban még mindig csak kísérleti fázisban van. Másrészt a biodízel jóval drágább, és először elő kell állítani. Használt növényi olaj feldolgozásával kisebb tisztaságú biodízel állítható elő, így viszont kisebb területű, egyébként élelmisznövény termesztésére használt vagy erdős területre van szükség a növényi olaj előállítására.

A bio- és petroldízel összehasonlítása²

A biodízel üzemanyagok bruttó (tömegegységre vonatkoztatott) égéshője 9-13%-kal alacsonyabb a D2-es üzemanyagénál (gázolajénál). A biodízel viszkozitása kétszer nagyobb, ám zavarosodási- és dermedéspontja jóval magasabb, mint a D2 üzemanyagé. A bio-üzemanyagok kisebb erőt és nyomatékot adnak nagyobb fogyasztás mellett.

Az etil- és metil-észterek fizikai és kémiai tulajdonságai, valamint a belőlük kihozható teljesítmény nagyban hasonlít egymáshoz, energiatartalmuk is közel azonos. Az etil-észterek viszkozitása valamivel nagyobb, míg zavarosodási-³ és dermedéspontja⁴ kisebb, mint a metil-észtereké. Az égésteztek alapján a metil-észterek némileg nagyobb erőt és nyomatékot produkálnak, mint az etil-észterek. Fogyasztásban gyakorlatilag nincs különbség. Az etil-észterek néhány kedvező tulajdonsága az égés során keletkező jelentősen kevesebb korom, alacsonyabb kipufogó hőmérséklet és alacsonyabb dermedéspont. Az etil-észterek jobban elhasználják az injektorokat és nagyobb a glicerin-tartalmuk, mint a metil-észtereknek.

---

¹ A gyakorlat a 'Journey to Forever: Make your own biodiesel' című cikk alapján készült. (Forrás: http://journeytoforever.org/biodiesel_make.html)

² Production and Testing of Ethyl and Methyl Esters, University of Idaho, Dec 1994

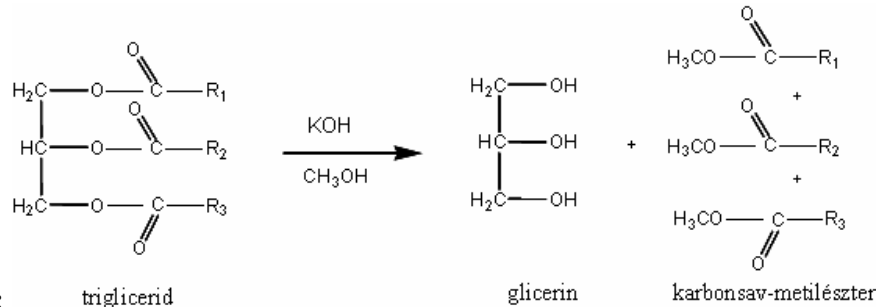
³ Az a hőmérséklet, ahol a desztillált üzemanyagban megindul a kristályosodás.

⁴ Az a hőmérséklet, ahol a folyadék már nem összenyomható.

A biodízel előállítása

Reakció

A biodízel előállítási folyamata során triglicerideket (olajat és zsírt) alakítanak metil-, illetve etil-észterré, míg melléktermékként glicerint keletkezik. A termék és a melléktermék kétfázisú rendszert alkot, melyben a felső fázis az észter, az alsó a glicerint. A folyamatot átészteresítésnek nevezik, amelyben a glicerint (háromértékű alkohol) kémiai reakcióban egyértékű alkoholra cseréljük lúg katalizátor jelenlétében. A gyakorlat során a melléktermékként keletkező glicerint is tisztítjuk, valamint izoláljuk a kálium-sókat, műtrágya adalékként használható KH_2PO_4 formájában⁵.

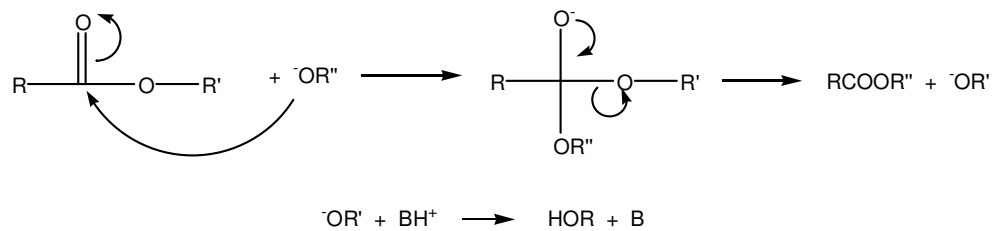
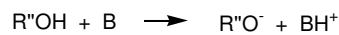

Reakcióegyenlet:

$\text{HOOC-R}_1, \text{R}_2, \text{R}_3$:

- Palmitinsav	$[\text{CH}_3(\text{CH}_2)_{14}\text{COOH}]$:	4.0 - 9.0 %
- Sztearinsav	$[\text{CH}_3(\text{CH}_2)_{16}\text{COOH}]$:	1.0 - 7.0 %
- Olajsav	$[\text{CH}_3(\text{CH}_2)_7\text{CH}=\text{CH}(\text{CH}_2)_7\text{COOH}]$:	14.0 - 40.0 %
- Linolsav	$[\text{CH}_3(\text{CH}_2)_4\text{CH}=\text{CHCH}_2\text{CH}=\text{CH}(\text{CH}_2)_7\text{COOH}]$:	48.0 - 74.0 %

Reakció mechanizmus

Atomhatékonyság

	$+ 3 \text{CH}_3\text{OH} \rightarrow 3 \text{CH}_3\text{OOCR}_n + \text{C}_3\text{H}_8\text{O}_3$	H_{atom}		
$M^*=882$	$M=32$	$M^*=295$	$M=92$	90,5%

$$\text{H}_{\text{atom}} = 100 \cdot \frac{M_{\text{céltermék}}}{M_{\text{kiindulási anyagok}}} = 100 \cdot \frac{3 \cdot 295}{(882 + 3 \cdot 32)} = 90,49\%$$

M^* : Átlagos molekulatömeg.

⁵ M. Hájek, F. Skopal: Purification of the glycerol phase after transesterification of vegetable oils. 44th International Petroleum Conference, Bratislava, Slovak Republic, Sept 21-22, 2009.

Szükséges vegyszerek:

Név	Képlet	Mennyiség	n/mol	M/g·mol ⁻¹
Növényi olaj		50 ml		882*
Vízmentes metanol	CH ₃ OH	10 ml/7,91 g	0,3030	32,04
Kálium-hidroxid	KOH	0,245 g +	0,0044	56,11
ecetsav	CH ₃ COOH			
magnézium-szulfát	MgSO ₄			
foszforsav	H ₃ PO ₄			
izopropanol	C ₃ H ₈ OH			

* Az általunk használt napraforgó olaj összetétele GC-MS mérés alapján: palmitinsav- (9%); linolsav- (90%); sztearinsav-glicerinszter (1%)

Eszközök:

Fűthető mágneses keverő; gömblombik (100 ml); mágneses keverőbaba, rázótölcsér, léghűtő, Erlenmeyer lombikok, főzőpoharak, mérőhengerek, üvegszűrő, szívópalack, viszkoziméter

Munkavédelem:

A metanol mérgező, ne lélegezzük be a gőzeit. A kálium-hidroxid és a cc. H₃PO₄ maró hatású anyag, bőrre ne kerüljön! Védőkesztyű használat!

Gyakorlati munka:

1. A használt növényi olajból 1 ml-t izopropanollal 10 ml-re hígítunk, majd 0,01 M NaOH-dal, fenoltalein jelenlétében megtitráljuk. A kapott eredményből kiszámítjuk az olaj szabad karbonsav tartalmát.

2. Az olaj szabad karbonsav-tartalma alapján kiszámítjuk, hogy annak közömbösítésére mennyi KOH-ra van szükség. Ezt a mennyiséget, és *ezen felül* 0,245 g szilárd KOH-ot 10 ml 99+-os metanolhoz adunk és oldódásig keverjük. Az egyensúlyi reakcióban kis mennyiségű kálium-metoxid keletkezik. Bolti növényi olaj használata esetén nincs szükség titrálásra és nagyobb mennyiségű KOH-ra.

3. Melegítsünk 50 ml növényi olajat (mérjük meg a tömegét, és számítsuk ki a hozzávetőleges moláris mennyiséget) a gyakorlatvezető által megadott hőmérsékletre (55°C – 70°C-ra) vízfürdőn. Adjuk hozzá a már elkészített kálium-metoxid-oldatot, majd folytassuk a melegítést egy órán át intenzív keverés közben (léghűtő).

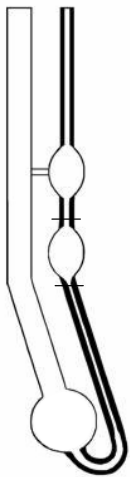
4. Hagyjuk kicsit hűlni a reakcióelegyet, öntsük át rázótölcsérbe és hagyjuk szétválni. A metil-észter a glicerines fázis tetején úszik majd.

5. Óvatosan engedjük le a glicerines alsó fázist, melyet szintén feldolgozunk. Kis mennyiségű 10 %-os ecetsavval semlegesítsük a felső fázist (nem szabad erősen rázni, mert nehezen szétváló emulzió keletkezik!). Ismételt elválasztás után mossuk néhányszor vízzel a terméket, szintén óvatosan rázva, és válasszuk el. Az észteres fázist öntsük Erlenmeyer lombikba, adjunk hozzá szárított MgSO₄-ot, és időnként rázogatva szárítsuk legalább 20 percig, majd redős szűrőn szűrjük.

6. Mérjük meg a termék tömegét és számoljunk kitermelést (jellemzően 87 %). Mérjük meg a termék (előző csoporté) és a kiindulási olaj viszkozitását Ostwald-féle viszkoziméterrel*, valamint sűrűségét.

7. A glicerines fázist (az előző csoportét, tömeget mérünk) hígítsuk fel metanollal (10-20 ml, könnyen keverhető legyen), és intenzív keverés mellett cc. H₃PO₄-val savanyítsuk pH = 3-4-ig. Legalább fél-egy óra keverés után a kivált KH₂PO₄ sót üvegszűrőn leszűrjük, kevés metanollal mossuk, majd levegőn szárítjuk. A szűrletet rázótolcsérbe öntjük, majd elválasztjuk a felső fázisként megjelenő gliceridektől, biodízeltől és zsírsavaktól. Az alsó fázist csontszélen derítjük, majd vákuumban bepároljuk.

*Viszkozitásmérés

Az olaj és a biodízel viszkozitását Ostwald-féle módosított viszkoziméterrel mérjük, az aktuális szobahőmérsékleten.

A zsírtalanított, száraz viszkoziméterbe 5 ml mérendő folyadékot öntünk (az összehasonlítandó folyadékok térfogata feltétlenül azonos legyen), majd a termosztátba helyezzük a viszkozimétert. A folyadékot felszívjuk a felső jel fölé, majd stopperórával megmérjük, hogy mennyi idő alatt folyik le a felső jeltől az alsó jelig. 3-3 párhuzamos mérést végzünk vízzel, olajjal és biodízellel.

Olaj vagy biodízel mérése után legalább kétszer kevés izopropanollal mossuk át a viszkozimétert, többször felszívva az izopropanolt a jel fölé, bő vízzel kimossuk, majd acetonos öblítés után sűrített levegővel kiszárítjuk. Víz mérése után elegendő acetonnal öblíteni és szárítani a készüléket.

Ismerve a víz dinamikai viszkozitását, az alábbi képlet alapján számítsuk ki az olaj és a biodízel viszkozitását (η_x) az aktuális hőmérsékleten:

$$\eta_x / \eta_{\text{víz}} = \rho_x \cdot t_x / \rho_{\text{víz}} \cdot t_{\text{víz}}$$

ahol t_x a mérendő folyadék átfolyásának ideje, t_0 a víz átfolyásának ideje, ρ_x a mérendő folyadék sűrűsége, $\rho_{\text{víz}}$ a víz sűrűsége.

A víz dinamikai viszkozitása és sűrűsége a hőmérséklet függvényében

Hőmérséklet - T - (°C)	Dinamikai viszkozitás - η - (N s/m ²) x 10 ⁻³ (mPa·s vagy centipoise)	Sűrűség - ρ - (kg/m ³)
10	1,307	999,7
15	1,139	999,1
20	1,002	998,2
22	0,955	997,8
25	0,891	997,0
30	0,798	995,7

A sűrűséget kalibrált mérőhenger segítségével határozzuk meg, szintén az aktuális szobahőmérsékleten, az olaj és a biodízel tömeg- és térfogatmérésével.

A GYAKORLAT ELMÉLETI HÁTTERE

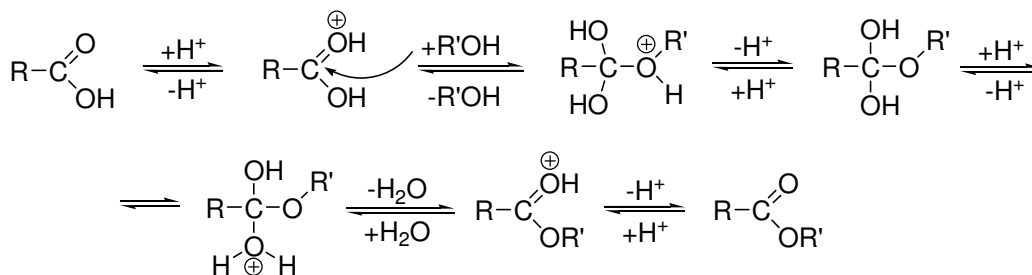
ÉSZTEREK

Az észterek oxosavakból és alkoholokból levezethető vegyületek. Szervetlen és szerves savakkal alkotott észterek is ismeretesek, melyekben legalább egy O-H csoport helyett O-alkil csoport található.

Szerves észterek

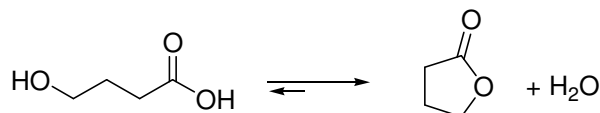
A szerves észterek családjába tulajdonképpen a karbonsavészterek tartoznak. Többféle előállításuk ismert.

Közvetlen észteresítés (Fischer-módszer): A karbonsavak és alkoholok egymással vízkilépés közben közvetlenül észtert képeznek. Az egyensúly beállása protonkatalízissal gyorsítható. A közvetlen észteresítéskor egy nukleofil szubsztitúciós reakció játszódik le, melynek lépései a következők:

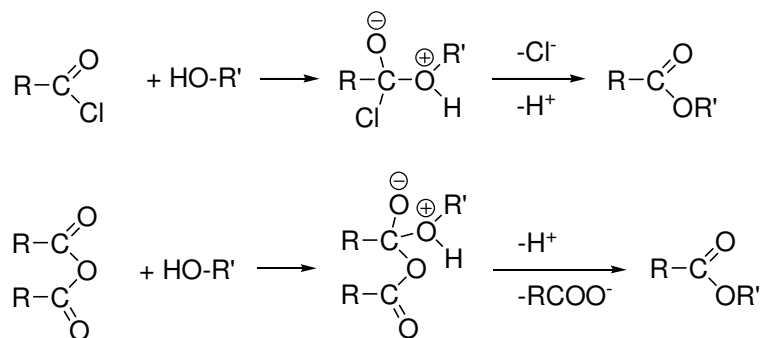
A folyamatot visszafelé is olvashatjuk, ez a savkatalizált észterhidrolízis mechanizmusa. Az észterképződés irányába többféleképp el lehet tolni az egyensúlyt: nagy feleslegét vesszük valamelyik kiindulási anyagnak (rendszerint az olcsóbb alkoholnak), illetve elvonjuk valamelyik terméket (rendszerint a vizet benzol vagy toluol hozzáadásával azeotróp desztillációval).

Laktonok képződése: A hidroxikarbonsavak képesek molekulán belüli észterképzésre, ha ezzel feszültségmentes öt- vagy hattagú gyűrűt tartalmazó lakton képződik:

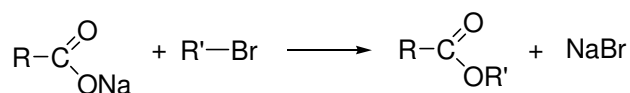

Az egyensúly olyan erősen a laktonképződés felé van eltolva, hogy a szabad sav, ha sójából felszabadítjuk, rögtön átalakul laktonná. Ennek oka, hogy a nyílt láncú észterektől eltérően a laktonok képződése molekulaszám-növekedéssel és ennek következtében entrópiánövekedéssel jár.

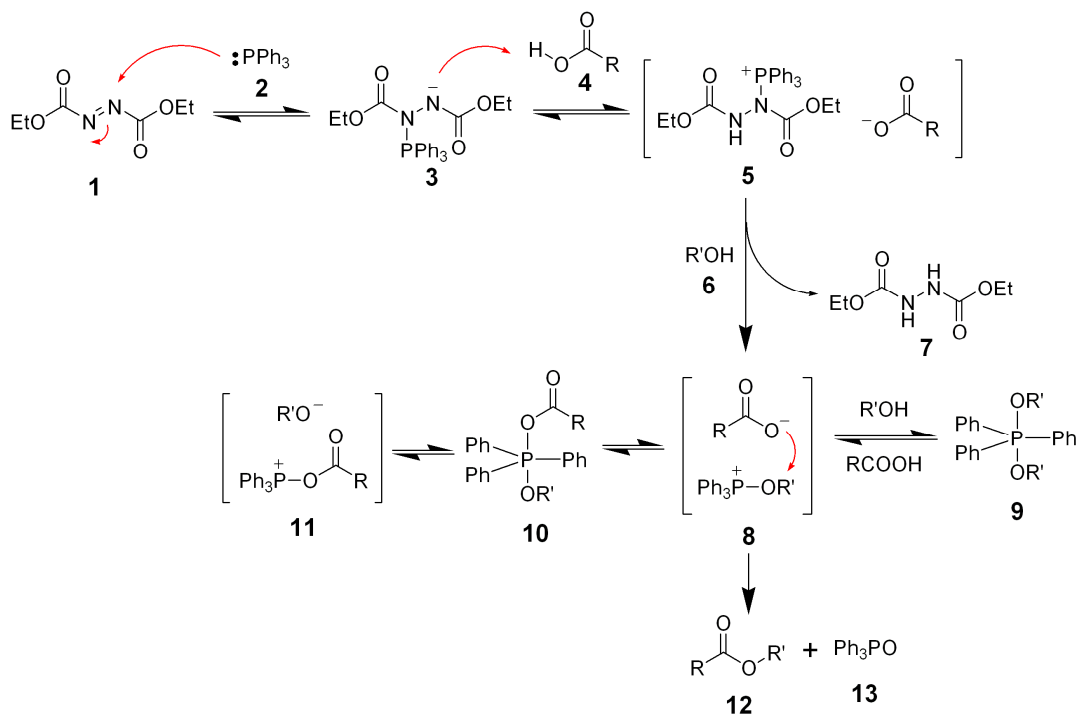
Acilezés savkloriddal és savanhidriddel: Alkoholokból és fenolokból (illetve alkoholátokból és fenolátokból) savhalogenidek és savanhidridek segítségével is előállíthatunk észtereket. Ezek a reakciók is nukleofil szubsztitúciós mechanizmust követnek.

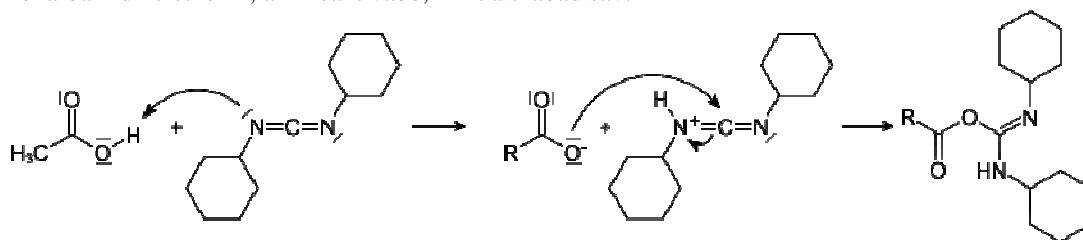
Karboxilát-só észteresítése: Karbonsavak sói is észteresíthetők alkil-halogenidekkel. Jodidokkal és bromidokkal könnyen megy a reakció, míg alkilklorid esetén néha jodidion katalizátort adnak a rendszerhez (Finkelstein reakció – halogén csere alkilcsoporton).

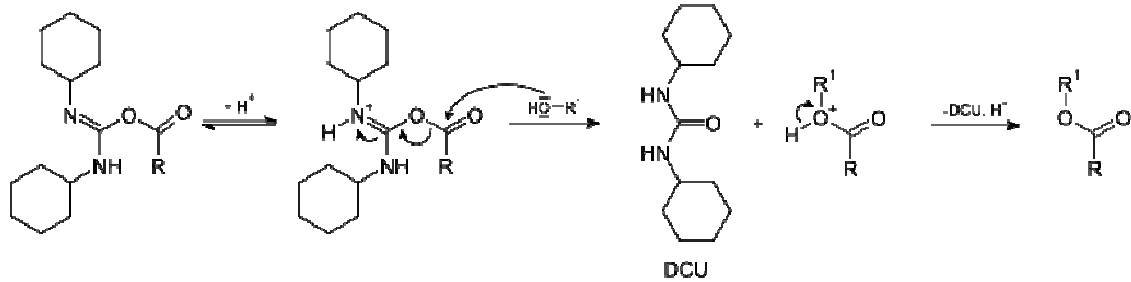
Mitsunobu-reakció: Oyo Mitsunobu (1934-2003) által kidolgozott reakció, melyben alkoholokat alakíthatunk át észterekké trifenilfoszfán és dietil-azodikarboxilát segítségével. A folyamat mechanizmusa a következő:

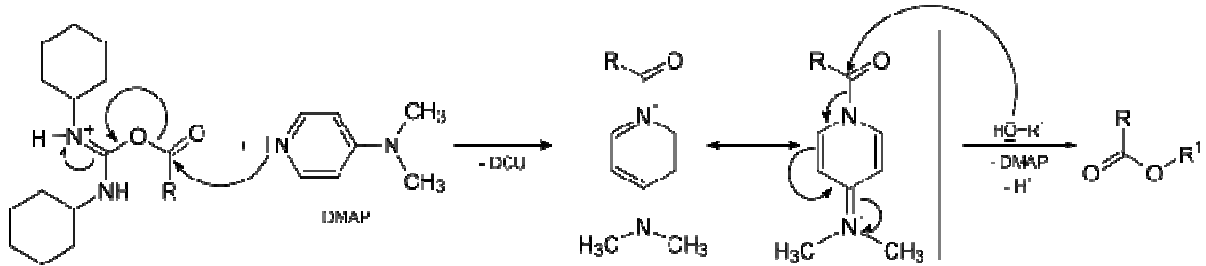
Steglich-észteresítés: Észteresítési reakció diciklohexilkarbodiimid (DCC), mint kapcsoló vegyület és 4-dimetilaminopiridin (DMAP), mint katalizátor segítségével. Első lépésben a karbonsav reagál a DCC-vel és O-acil izokarbamid keletkezik, ami reaktívabb, mint a szabad sav:

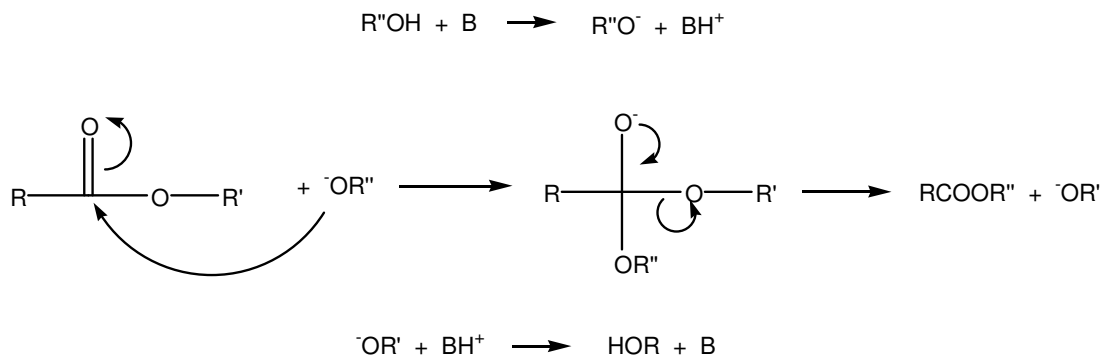
Az alkohol megtámadja ezt az intermediert, így kialakul a diciklohexilkarbamid (DCU) és a kívánt észter:

Ha az észteresítési reakció lassú, akkor mellékreakcióban átrendeződéssel az O-acil izokarbamidból N-acil karbamid keletkezik, ami inaktív az alkohol támadására. Ilyen esetben DMAP-t alkalmaznak katalizátorként:

Átészteresítés: Észterek előállítása másik észterből oly módon, hogy az észterbe beépíteni kívánt alkoholból képződött alkoholát-ion nukleofil szubsztitúcióban beépül a kiindulási észterben lévő alkoxi csoport helyére. Jó példa erre a trigliceridek átészteresítése metanollal (biodízel gyártás)

Fontosabb észterek

Etil-acetát: $CH_3COOC_2H_5$, kellemes szagú, színtelen folyadék. Az egyik leggyakrabban használt észter, főleg oldószerként alkalmazzák jó oldószere lakkoknak, ragasztóknak.

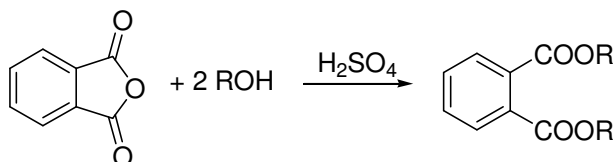
Butirátok: A kellemetlen szagú vajsav ($CH_3CH_2CH_2COOH$) kellemes, gyümölcsillatú észterei. A metilészter alma-, az etilészter ananász-, az izopentilészter körteillatú. Az izovajsav ($(CH_3)_2CHCOOH$) észterei közül a metilészter sárgabarack-, a propilészter eper-, az izopentilészter banánillatú. Ezeket az észtereket főleg az illatszeripar és a likőripar használja.

Viaszok. A viaszok nem egységes összetételű anyagok: nagy szénatomszámú karbonsavak és nagy szénatomszámú alkoholok észterei, pl. a méhviasz 80%-át kitevő miricil-palmitát:

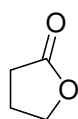

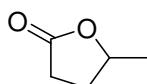
Ftalátok: A ftálsav egyes észtereit az iparban lágyítóként alkalmazzák, a felhasznált lágyítók mennyiségének kb. 2/3-át a ftálsavészterek adják (pl. dioktilftalát). Ezek előállítását ftálsavanhidridből és a kérdéses alkoholból végzik, kénsav jelenlétében.

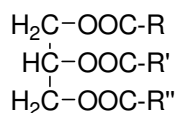
γ -butirolakton: más néven 4-butanolid, színtelen olajszerű folyadék. Önként képződik a γ -hidroxivajsavból, ha azt sójából felszabadítjuk. Ipari oldószer.

γ -valerolakton: 4-pentanolid, színtelen olajszerű folyadék. Szénhidrátok hidrolízise során keletkező levulinsav hidrogénezéskor képződik, fontos ipari oldószer.

Zsírok és olajok: Állati vagy növényi eredetű természetes anyagok, nagy szénatomszámú karbonsavak glicerinnel alkotott észterei. A glicerinnel alkotott észterei a gliceridek. Ezek közül azokat, amelyekben a glicerinnel három hidroxilcsoportja acilezve van, triglicerideknek nevezzük. A zsírok és olajok a természetes trigliceridek közé tartoznak.

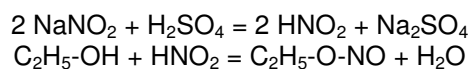

Nem egységes vegyületek, hanem többféle triglicerid keverékei, amelyek egymástól a savkomponensekben különböznek. Nagyrészt táplálékként hasznosítják, ezen kívül szappanokat, bőrápoló szereket, gyertyákat, zsírsavakat, zsíralkoholokat, lágyítókat és biodízel készítenek belőlük.

Szervetlen észterek

A salétromossav észterei

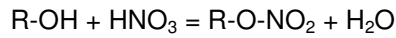
Kisebb szénatomszámú alkoholok közvetlenül észtereshetők a reakcióelegyben NaNO_2 -ből kénsavval felszabadított salétromossavval:

Az alkil-nitriteket szerves szintézisben (vízmentes közegű diazotálás), valamint a gyógyászatban használják (értágító hatás).

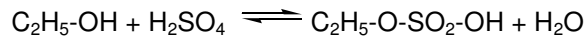
A salétromsav észterei

Az alkoholok tömény salétromsavval észtereshíthetők, miközben alkil-nitrátok keletkeznek. A szintézis és a termék tisztítása gondosságot igényel, mert az alkil-nitrátok robbanékonyak. Legismertebb képviselőjük a glicerín-trinitrát (helytelenül nitroglicerín).

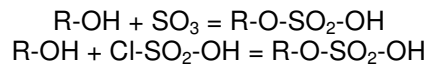

A kénsav észterei

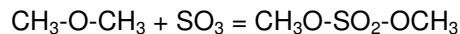
Ha alkoholokat tömény kénsavval enyhén melegítünk, egyensúlyi reakcióban a kénsav félésztere (alkil-hidrogénszulfát) képződik:

Teljesebb az átalakulás, ha az alkoholt kén-trioxiddal, vagy klórkénsavval reagáltatják:

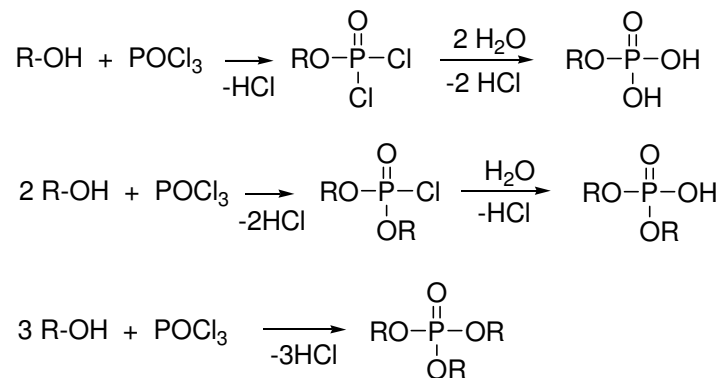

A dialkilszulfátok legfontosabb képviselője a dimetilszulfát, mely jó metilezőszer a szerves szintézisekben. Előállítható pl. dimetiléter és kéntrioxid reakciójával:

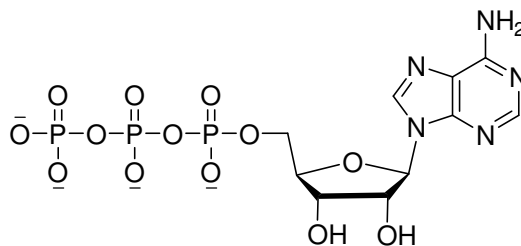

A foszforsav észterei

A foszforsav háromértékű sav, így mono-, di- és trialkilfoszfátokat vezethetünk le belőle. Ha foszforil-kloridot ($POCl_3$) különböző mennyiségű alkohollal reagáltatunk, akkor a következő reakciók játszódhatnak le:

A foszforsav észterei biológiai szempontból rendkívül jelentősek, a foszforsavészterekre jellemző kötésrendszer található meg a nukleinsavakban. A di és a trifoszforsav észterei is jelentősek (pl. adenozintrifoszfát, ATP).

Az ATP szerkezete

Ellenőrző kérdések:

Észterek, elnevezésük

1. Hogyan használhatunk állati és növényi eredetű zsíradékokat dízelmotorok meghajtására?
2. Mi a biodízel?
3. Írja fel az átészteresítési reakció mechanizmusát!
4. Írja fel a biodízel előállítás reakcióegyenletét!
5. Írja fel a felhasznált vegyszerek szerkezeti képletét! Melyiket mire használja a gyakorlat során?
6. A biodízel előállítás reakciója után hogyan dolgozzuk fel a fázisokat?
7. Rajzolja fel a biodízel előállításának és feldolgozásának folyamatábráját!
8. Mire kell odafigyelni a gyakorlaton a veszélyes anyagok használatánál (munkavédelem)?
9. Vázolja fel röviden a gyakorlat menetét!
10. Milyen módszerekkel jellemezzük a kapott biodízelt?
11. Milyen adatokat kell ismerni a biodízel viszkozitásának kiszámításához?
12. Soroljon fel legalább 4-féle észteresítési eljárást!
13. Írja fel a Fischer-észteresítés mechanizmusát az ecetsav és az etanol példáján keresztül!
14. Írja fel a nátrium-fenolát és az acetilklorid reakcióját!